

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Асобы

НЯСТОМНЫ ДАСЛЕДЧЫК РОДНАЙ МОВЫ ДА 100-ГОДДЗЯ 3 ДНЯ НАРАДЖЭННЯ НІНЫ ВАЙТОВІЧ

Юбілей вядомага вучонага – заўсёды зручная нагода не толькі сказаць добрае слова пра самога даследчыка, але і ўгадаць пэўныя старонкі гісторыі той навуковай галіны, у якой шаноўны юбіляр плённа працаваў. У ліпені 2013 г. такая нагода ў беларускіх мовазнаўцаў і педагогаў ёсць дзякуючы самаадданай працы Ніны Трафімаўны Вайтовіч – доктара філалагічных навук, выдатнага навукоўца, надзейнага калегі і таварыша.

Нарадзілася Ніна Вайтовіч у настаўніцкай сям'і 10 ліпеня 1913 г. у мястэчку Дрыса (сёння Верхнядзвінск) на Віцебшчыне. Пасля заканчэння мясцовай сямігодкі (1927) і Полацкага педвучылішча (1930) выкладала беларускую мову і літаратуру ў Каменскай сямігадовай школе Лепельскага раёна (1930 – 1932) і Красналуцкай сямігадовай школе Чашніцкага раёна (1932 – 1933). Прага да ведаў прывяла Н. Вайтовіч на літаратурны факультэт Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута імя М. Горкага (1933 – 1937). Інстытут закончыла выдатна і, як сама адзначае ў адной з аўтабіяграфій (6.07.1947), была рэкамендавана ў аспірантуру адразу па дзвюх кафедрах – мовы і літаратуры. Але спачатку па тагачасных правілах год адпрацавала выкладчыцай Мінскага

педвучылішча, а з лістапада 1938 г. стала аспіранткай педінстытута. Пад кіраўніцтвам аўтарытэтнага мовазнаўцы прафесара А. Сялішчава (Масква) Ніна Вайтовіч абарала тэмай дысертацыйнага даследавання моўчыя асаблівасці Баркалабаўскага летапісу – аднаго з найцікавейшых помнікаў беларускага пісьменства канца XVI – пачатку XVII ст. Адна часова з навукова-даследчай працай яна актыўна ўключылася ў вучэбна-педагагічны працэс, выкладала гісторыю рускай мовы студэнтам і чэрныга і завочнага аддзяленняў літфака педінстытута, а таксама сучасную беларускую мову на факультэце замежных моў. На жаль, Вялікая Айчынная вайна перапыніла старанную і дастаткова паспяхова навукова-педагагічную дзейнасць здольнай маладой даследчыцы.

На пачатку вайны Ніна Вайтовіч была эвакуіравана ў сяло Вад Горкаўскай вобласці і працавала ў ваенным шпіталі, потым пераехала ў горад Чкалаў па месцы працы мужа, дзе да кастрычніка 1943 г. займала адказныя пасады ў абласным радыёкамітэце. Старанная праца Н. Вайтовіч была заўважана. Восенню 1943 г. яе адклікалі ў Маскву і прызначылі начальнікам упраўлення школ Наркамсветы БССР. Увесну 1944 г. фронт набліжаўся да Беларусі, трэба было тэрмінова рыхтаваць педагагічную галіну рэспублікі да найхутчэйшага аднаўлення паўнацэннага вучэбнага працэсу ў школах. Таму Наркамсветы БССР у сакавіку 1944 г. даручыў Ніне Вайтовіч напісаць падручнік па беларускай літаратуры для вучняў VI класа. Гэтае складанае і адказнае заданне было паспяхова выканана ў вельмі сціслыя тэрміны (сакавік – верасень 1944 г.), падручнік выйшаў у 1945 г. Па структуры і змесце ён больш нагадвае хрэстаматыю па беларускай літаратуры, што, дарэчы, і засведчана ў падзагалоўку падручніка [1]. Тут змешчаны творы Якуба Коласа, Янкі Купалы, Максіма Багдановіча, Петруся Броўкі, Кандрата Крапівы, Міхася Лынькова, Пятра Глебкі, Кузьмы Чорнага, Эдуарда Самуйлёнка, Аркадзя Куляшова, Пімена Панчанкі, Максіма Танка і інш. Пасля мастацкіх твораў падаюцца пытанні па тэксце

і заданні для вучняў. Усе фармулёўкі выразныя, лаканічныя, стылёва вывераныя. Пачынаючы з трэцяга выдання (1948) у падручнік уключаліся кароткія звесткі з тэорыі літаратуры, біяграфіі пісьменнікаў (як правіла, не ўласны матэрыял, а публікацыі іншых аўтараў), ілюстрацыі да мастацкіх твораў, фармуляваліся тэмы сачыненняў, пераказаў і вусных выказванняў, а з 1950 г. уведзены асобны раздзел “Вусная народная творчасць”, які з кожным наступным выданнем істотна пашыраўся. Усяго на працягу 1945 – 1960 гг. падручнік вытрымаў 16 выданняў, а кваліфікаваная і старанная праца была адзначана ўзнагароджаннем Ніны Вайтовіч 3 мая 1946 г. нагрудным знакам “Выдатнік народнай асветы”. Дарэчы, яе бацька меў званне заслужанага настаўніка БССР (1936) і ўсё жыццё працаваў у школе. Маці – таксама настаўніца – была расстраляная немцамі ў Мінску (1944) за перадачу партыі медыкаментаў для партызанскага атрада. У ліпені 1944 г. Ніну Вайтовіч прызначылі старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР, які ў гэты час размяшчаўся ў Маскве, і Пастановай СНК БССР уключылі ў склад дзяржаўнай камісіі па складанні “Руска-беларускага слоўніка” – першай пасляваеннай фундаментальнай акадэмічнай лексікаграфічнай працы, дзе яна пазначана як адзін з аўтараў [2, с. 6].

Адразу пасля Вялікай Айчыннай вайны ў зруйнаванай Беларусі, як і ва ўсім Савецкім Саюзе, востра адчуваўся недахоп навукова-педагагічных кадраў вышэйшай кваліфікацыі. Таму Ніна Вайтовіч прыняла рашэнне завяршыць пачатую яшчэ да вайны дысертацыю. У ліпені 1945 г. яна паступіла ў аспірантуру Маскоўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. В. Ламаносава на трэці курс, навучаючыся на якім было перапынена вайной, дзе ўжо пад кіраўніцтвам прафесара Р. Аванесава (на Сялішчаў памёр у 1942 г.) завяршыла працу над кандыдацкай дысертацыяй, а 5 студзеня 1948 г. абараніла яе. З верасня 1947 г. Ніна Вайтовіч пачала выкладаць беларускую мову ў Мінскім педінстытуце, з 1948 і да 1956 г. загадвала кафедрай беларускай мовы (цяпер кафедра беларускага мовазнаўства). У адпаведнасці з профілем першапачатковай навукова-даследчай дзейнасці яна выкладала студэнтам такія складаныя дысцыпліны гістарычнага цыкла, як гістарычная граматыка беларускай мовы, гісторыя беларускай літаратурнай мовы і беларуская дыялекталогія. Упершыню ў беларусістыцы яна стварыла вучэбныя праграмы для студэнтаў па гісторыі беларускай мовы (1952), гістарычнай граматыцы беларускай мовы (сумесна з М. Булахавым і М. Гурскім; 1954, 1957, 1961), беларускай дыялекталогіі (1957, 1960).

З канца 1940-х гг. у Беларусі пачалася актыўная праца па стварэнні “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы”. Ніна Вайтовіч самааддана ўключылася ў гэты грандыёзны навуковы праект агульнанацыянальнага значэння. Яна арганізоўвала дыялекталагічныя экспедыцыі студэнтаў і выкладчыкаў Мінскага педінстытута па збіранні матэрыялаў для атласа, сама ўдзельнічала ў вывучэнні гаворак вызначанай сеткі апорных населеных пунктаў і ў выніку стала старшым навуковым супрацоўнікам Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва АН БССР (1953 – 1955, па сумяшчальніцтве). За добрую арганізацыю дыялекталагічнай работы ў педінстытуце загадам рэктара ў 1950 г. ёй была аб’яўлена падзяка. Набыты ў гэты час вялікі практычны вопыт дыялекталагічных даследаванняў дазволіў Ніне Вайтовіч падрыхтаваць ґрунтоўныя навуковыя працы ў галіне беларускай лінгвістыкі. Восенню 1956 г. яна перайшла на сталую працу ў Інстытут мовазнаўства АН БССР. У рэкамендацыі аб мэтазгоднасці і абгрунтаванасці залічэння даследчыцы ў сектар дыялекталогіі, на правамай на імя кіраўніцтва Інстытута і Акадэміі навук, аўтарытэтны вучоны, навуковы кіраўнік Р. Аванесаў адзначыў, што Ніна Вайтовіч – “адна з лепшых яго вучаніц у Беларусі” (8.09.1956). З гэтага моманту і да апошніх дзён жыцця ўсе веды і вопыт яна аддала фундаментальнай акадэмічнай навуцы.

За час навукова-педагагічнай дзейнасці Ніна Вайтовіч падрыхтавала каля 60 навуковых і вучэбна-метадычных прац па розных пытаннях беларускай лінгвістычнай навукі. Разам з тым асноўнымі аб’ектамі яе навуковай увагі сталі мова старабеларускіх пісьмовых помнікаў, беларускія народныя гаворкі і пытанні фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы.

Самай значнай працай па даследаванні старабеларускай мовы – манаграфія “Баркалабаўскі летапіс” [3], надрукаваная ўжо пасля смерці аўтара. Таму падрыхтоўку рукапісу да друку ажыццяўлялі такія аўтарытэтныя навукоўцы ў галіне гісторыі беларускай мовы, як А. Жураўскі і У. Свяжынскі. Ва ўводзінах падаюцца агульныя звесткі пра помнік, аўтара, час і месца напісання летапісу, а таксама пра яго назву і вёску Баркалабава. У першым раздзеле манаграфіі разглядаюцца графіка-арфаграфічныя і палеаграфічныя адметнасці рукапісу. Фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці помніка (другі раздзел) прааналізаваны ў супастаўленні з мовай магілёўскіх актаў адпаведнага перыяду, а таксама з асаблівасцямі сучаснай гаворкі жыхароў вёскі Баркалабава (на момант напісання працы). Гэта дазволіла аўтару зрабіць выснову, што “летапіс з’яўляецца беларускім, бо ў ім ад-

люстравана мова магілёўска-баркалабаўскага дыялектнага арэала”, а “ў моўнай канве летапісу назіраецца зусім нязначная колькасць паланізмаў і яшчэ менш царкоўнаславяннізмаў” [3, с. 152]. У канцы кнігі надрукаваны тэкст самога летапісу з захаваннем графіка-палеаграфічных і арфаграфічных асаблівасцей рукапісу.

Пасля афіцыйнага асуджэння ў Савецкім Саюзе “Новага вучэння пра мову” М. Мара (дыскусія на старонках газеты “Правда”, 1950) і вяртання ў лінгвістычныя даследаванні параўнальна-гістарычнага метаду вывучэння мовы адной з важных і актуальных задач перад савецкімі мовазнаўцамі паўстала вызначэнне спецыфікі законаў развіцця літаратурных моў і іх суадносін з дыялектнымі формамі нацыянальных моў. Сваёй навізнай і практычнай неабходнасцю гэтая праблема адразу захапіла Ніну Вайтовіч ледзь не на цэлае дзесяцігоддзе. У выніку яна прысвяціла ёй шэраг змястоўных публікацый у беларускіх, украінскіх і рускіх выданнях [4], а ў 1958 г. на IV Міжнародным з’ездзе славістаў (Масква) як дэлегат ад Беларусі выступіла з дакладам «Да пытання аб фарміраванні нацыянальнай літаратурнай беларускай мовы (“Аб суадносінах літаратурнай мовы і дыялектаў”)». У дакладзе зроблены кароткі агляд публікацый па пытанні фарміравання сучаснай беларускай літаратурнай мовы, акрэслены асноўныя этапы развіцця беларускай мовы ў розныя гістарычныя перыяды, роля пісьменнікаў і пераходных выданняў у фарміраванні літаратурных нормаў, вызначаны роля і месца народных гаворак у гэтым працэсе. Прадэманстраваны грунтоўны навуковы аналіз дазволіў аўтару дастаткова пераканаўча даказаць найбольшую сувязь літаратурнай мовы канца XIX – пачатку XX ст. з дыялектамі сярэдняй тэрыторыі ў зоне Ашмянны – Мінск – Барысаў” [5, с. 6]. Акрамя таго, Ніна Вайтовіч дэкладна вызначыла суадносіны літаратурнай мовы з паасобнымі беларускімі дыялектамі і размеркавала літаратурныя нормы па іх паходжанні на тры групы: агульнабеларускія рысы, асаблівасці паўднёва-заходняга і паўночна-ўсходняга дыялектаў [5, с. 32 – 42]. Аб’ектыўнасць атрыманых вынікаў пацвярджаецца шырынёй выкарыстаннага матэрыялу: публікацыі папярэднікаў – Я. Карскага, Маскоўскай дыялекталагічнай камісіі, М. Дурнава і іншых, новыя матэрыялы 1950-х гг. для складання “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы” (1963), дысертацыі М. Бірылы (1953), І. Гайдукевіча (1954), П. Гапановіча (1954), І. Зянько (1953), Я. Рамановіч (1953), Т. Сцяшковіч (1954), Ф. Янкоўскага (1954), навуковыя артыкулы Ю. Мацкевіч, Н. Касцяна, А. Мурашкі, П. Юргелевіча, манаграфія В. Курашкевіча і ўласныя матэрыя-

лы палявых дыялекталагічных даследаванняў. Дарэчы, гэтае пытанне не страціла актуальнасці і да нашага часу [6].

Аднак асноўная частка навуковых публікацый Ніны Вайтовіч у акадэмічны перыяд даследчыцкай дзейнасці звязана з вивучэннем розных аспектаў беларускай дыялектнай мовы, і найперш – гукавога ладу гаворак. Гэтым пытанням прысвечана значная колькасць навуковых артыкулаў [7], а таксама манаграфія “Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі” (1968, скарочаны варыянт доктарскай дысертацыі, паспяхова абароненай у 1966 г.). Манаграфія выканана на матэрыяле ўласных запісаў вуснага маўлення жыхароў Беларусі, “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы”, манаграфічных (дысертацыйных) даследаванняў асобных гаворак навукоўцамі ў 50-я гг. XX ст., фальклорна дыялектных запісаў канца XIX – пачатку XX ст. і інш. Праца вылучаецца глыбінёй тэарэтычнага аналізу матэрыялу і строгай сістэматычнасцю яго выкладу. Аўтар дэтальна даследавала рэалізацыю ненаціскных галосных фанем у беларускіх гаворках. Пры гэтым Ніна Вайтовіч абавязкова ўлічвала і той факт, што “кожная прыватная з’ява абумоўлена фанетычнай сістэмай гаворкі і разам з тым у пэўнай ступені вызначае моўную структуру самой гаворкі” [8, с. 5]. Праца складаецца з чатырох раздзелаў: “Вакалізм першага складу перад націскам”, “Вакалізм іншых ненаціскных пазіцый”, “Суадносіны тыпаў ненаціскага вакалізму пасля зычных цвёрдых, мяккіх, шыпячых, [ц] і [р]”, “Да пытання аб развіцці акання ў беларускіх гаворках”. У выніку ўважлівага сістэмнага аналізу асаблівасцей ненаціскага вакалізму беларускіх гаворак на тэрыторыі ўсёй краіны аўтар апісала вакалічныя сістэмы, “характэрныя для пэўных груп гаворак, якія знаходзяцца ў цесным узаемадзеянні з фанетыка-граматычнай структурай гэтых гаворак і самі па сабе служаць асновай для класіфікацыі гаворак”, выявіла “паступовасць развіцця з’яў ненаціскага вакалізму”, устанавіла “ўзаемасувязі паміж рознымі тыпамі і характар пераходных з’яў” [8, с. 5]. Важныя тэарэтычныя высновы аўтар праілюстравала шэрагам ізагласных карт і схемамі тыпаў вакалізму. Акрамя гэтага ў манаграфіі распрацаваны фанематычныя мадэлі тыпаў вакалізму першага пераднаціскага складу ў беларускіх гаворках (усяго вылучаны тры мадэлі – сяміфанемная, шасціфанемная і пяціфанемная). У апошнім раздзеле манаграфіі на падставе сінхроннага аналізу тыпаў ненаціскага вакалізму беларускіх гаворак Ніна Вайтовіч адваргае меркаванні А. Ваяна, В. Геаргіева і Ю. Шэраха аб захаванні недысімілятыўнага акання ў беларускіх гаворках ад праславянскай эпохі і прыходзіць да высновы пра “больш ранняе развіццё дысімі-

лятыўнага аканьня, адносна позьне развіццё недысімільятыўнага аканьня на месцы оканьня і яшчэ больш позьне – на аснове дысімільятыўнага аканьня. Абодва гэтыя шляхі развіцця недысімільятыўнага аканьня ў Беларусі знаходзяць сабе аналогію ў рускіх гаворках” [8, с. 215].

Ніна Вайтовіч актыўна ўдзельнічала ў палявых дыялекталагічных даследаваннях па зьбіранні матэрыялаў для “Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы”, “Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа”, “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак”. У адпаведнасьці са спецыяльнымі інструкцыямі па зьбіранні матэрыялаў для стварэньня гэтых важных лінгвагеаграфічных прац асабіста даследавала маўленне жыхароў амаль 50 вёсак на тэрыторыі Беларусі. Яна актыўны ўдзельнік падрыхтоўкі і суаўтар такіх буйных і знакавых калектыўных прац айчынных мовазнаўцаў, як “Хрэстаматыя па беларускай дыялекталогіі” (1963), “Дыялекталагічны атлас беларускай мовы” (1963), “Нарысы па беларускай дыялекталогіі” (1964), “Лінгвістычная географія і групоўка беларускіх гаворак” (1968 – 1969). За гэты комплекс навуковых прац Н. Вайтовіч сумесна з калегамі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР у 1971 г. была ўганаравана Дзяржаўнай прэміяй СССР. З поўным правам Ніну Вайтовіч варта лічыць суаўтарам пяцітомнага “Лексічнага атласа беларускіх народных гаворак” (1993 – 1998) і “Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа” (АЛА), што да гэтага часу ства­раецца вялікім міжнародным калектывам славянскіх дыялектолагаў, для якіх яна асабіста зьбіра­ла матэрыялы, на пачатковым этапе ўдзельнічала ў абмеркаваньні тэарэтычных праблемаў падрыхтоўкі атласаў, годна прэзентавала айчынную дыялекталагічную навуку ў Міжнароднай камісіі “Агульнаславянскага лінгвістычнага атласа” як член гэтай арганізацыі.

Не стала Ніны Вайтовіч 4 сакавіка 1976 г. Засталіся нерэалізаванымі многія навуковыя задумкі,

дыялекталагічныя праекты... Але ёсць навуковыя працы, у якіх змяшчаецца шэраг важных і арыгінальных ідэй, вартых і сьня нашай увагі, канкрэтных моўных фактаў, неабходных у сучасных дыялекталагічных даследаваннях, ёсць узор самаадданага служэньня навуцы, узор высокіх маральных чалавечых якасцей гэтай сціплай і мужнай жанчыны. Менавіта такой запамнілася Ніна Вайтовіч вучням, калегам па працы і родным.

Спіс літаратуры

1. Вайтовіч, Н. Т. Родная літаратура: хрэстаматыя для 6 класа сярэдняй школы / Н. Т. Вайтовіч. – Мінск: ДВБ БССР, 1945. – 344 с.
2. Русско-белорусский словарь. – М.: Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1953. – 787 с.
3. Вайтовіч, Н. Т. І аркалабаўскі летапіс / Н. Т. Вайтовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1977. – 205 с.
4. Войтовіч, Н. Т. С дыялектной основе современного белорусского литературного языка / Н. Т. Войтовіч // Вопросы языкознания. – 1954. – № 4. – С. 26 – 41; Вайтовіч, Н. Т. Да пытання аб дыялектнай аснове беларускай літаратурнай мовы / Н. Т. Вайтовіч // Працы Інстытута мовазнаўства. – 1954. – Вып. 2. – С. 155 – 181; Войтовіч, Н. Т. Диалектная основа белорусского литературного языка / Н. Т. Войтовіч // І Рэспубліканскага мовазнаўства нарада. – Кіев, 1959. – С. 60 – 61; і інш.
5. Вайтовіч, Н. Т. Да пытання аб фарміраванні нацыянальнай літаратурнай беларускай мовы (Аб суадносінах літаратурнай мовы і дыялектаў) / Н. Т. Вайтовіч. – Мінск: Выд-ва АН, 1958. – 47 с.
6. Цыхун, Г. А. Арэальная тыпалогія славянскіх моў: прыцыпы і напрамкі даследавання / Г. А. Цыхун. – Мінск: Навука і тэхніка, 1988. – 40 с.; Цыхун, Г. А. Арэальныя аспекты фарміравання славянскіх літаратурных моў / Г. А. Цыхун. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 24 с.; і інш.
7. Даволі падрабязную бібліяграфію гэтых прац гл.: Булахав, М. Г. Восточнославянские языковеды: в 3 т. / М. Г. Булахав. – Мінск: Изд-во БГУ, 1977. – Т. 2. – С. 129 – 133.
8. Вайтовіч, Н. Т. Ненаціскны вакалізм народных гаворак Беларусі / Н. Т. Вайтовіч. – Мінск: Навука і тэхніка, 1968. – 219 с.

Павел МІХАЙЛАЎ,

кандыдат філалагічных навук,

Наталля ЦЯСЛЮК,

кандыдат філалагічных навук.

УМОВЫ АПУБЛІКАВАННЯ ВЫНІКАЎ ДЫСЕРТАЦЫЙНЫХ ДАСЛЕДАВАННЯЎ

Нагадваем, што ў адпаведнасьці з Інструкцыяй па афармленні дысертаций і аўтарэферата, зацверджанай пастановай Вышэйшай атэстацыйнай камісіі Рэспублікі Беларусь ад 15.08.2007 г. № 4, аб’ём навуковага артыкула павінен складаць не менш за 14 000 друкаваных знакаў, улічваючы прабелы, знакі прыпынку, лічбы і інш.

Элементы навуковага артыкула:

- анатацыя на англійскай і беларускай мовах, ключавыя словы артыкула;
- прозвішча і ініцыялы аўтара (аўтараў) артыкула, яго назва;
- уводзіны;
- асноўная частка, якая ўключае графікі і іншы ілюстрацыйны матэрыял (пры яго наяўнасці);
- заключэнне, дзе дакладна сфармуляваны вынікі;
- спіс выкарыстаных крыніц;
- індэкс УДК.

Прымаюцца да друку артыкулы, якія маюць рэкамендацыю навуковага кіраўніка або кафедры.